

LA DOCUMENTACIÓ NOTARIAL DELS ARXIUS MATARRANYENCS: ALGUNES CONSIDERACIONS LINGÜÍSTIQUES*

María Teresa Moret Oliver i Javier Giralt Latorre
Universitat de Saragossa

1. Introducció

Aragó va esdevenir, a la baixa edat mitjana, un cresol de cultures i de llengües que coexistiren tant en el plànol oral com en l'escriptura, la qual, al cap i a la fi, és l'únic mitjà que tenim a l'abast per accedir al passat lingüístic més llunyà. Al costat de les denominades llengües cultes, el llatí, l'àrab i l'hebreu —amb una funció predominantment litúrgica—, les fonts medievals escrites ens ofereixen el testimoni de l'ús d'altres idiomes que s'empraren com a mitjà de comunicació i com a instrument de redacció de documents oficials: el català, l'aragonès, l'occità i, a partir del segle xv, el castellà, llengua que va irrompre amb força i va provocar que les manifestacions lingüístiques més autòctones quedessin confinades a les zones més inaccessibles del territori.

De les llengües vernacles que es van parlar en aquest territori durant aquest període, l'aragonès —que va nèixer a les valls pirinenques i amb característiques diferents a d'altres àrees peninsulars— es va estendre cap al sud així com avançava la reconquesta i la repoblació aragonesa, per tots els

---

* Aquesta contribució s'insereix dins el projecte *Aragonés y catalán en el pasado. Diacronía y variación lingüística en documentación de los siglos XIV y XV ubicada en archivos aragoneses*, dirigit pel Dr. Jesús Vázquez Obrador, col·lega de la Universitat de Saragossa (Campus d'Osca), i concedit pel Ministerio de Economía y Competitividad (FFI2014-52360-P).

dominis que formaven part de les seves fronteres administratives —tret de la zona més oriental— i va deixar una petjada important fins i tot en les regions veïnes. El català, d'altra banda, assentat a la banda més oriental del regne, s'ha mantingut amb fermesa fins ara, tot i que el pes que tenia en el conjunt de la Corona suposa que es puguin localitzar documents en aquesta llengua en qualsevol punt d'Aragó. El castellà, tanmateix, més enllà de la influència que pogué exercir en l'aragonès de les zones contigües, no es va utilitzar a l'Aragó fins ben avançada l'edat mitjana, i quan això va succeir, no ho va fer en una zona específica, sinó en la major part del territori.

Tanmateix, durant el llarg període medieval, a l'Aragó existiren altres llengües que, de manera molt directa, cal posar-les en relació amb el seu origen i la seva realitat històrica; al costat de l'aragonès i el català, no s'han d'oblidar certes minories lingüístiques, entre les quals destaquen, a banda dels mossàrabs, una comunitat compacta d'occitans que es van establir a Jaca des de la segona meitat del segle XI, o les comunitats jueva i mudèjar.

Durant el període baixmedieval, el llatí, la llengua més freqüent en l'escriptura, s'aprenia amb una finalitat escrita o litúrgica, o com a llengua franca en escasses ocasions. Els mudèjars aragonesos, d'altra banda, no utilitzaven l'àrab (a diferència dels valencians), sinó el romanç com a llengua vehicular; de fet, un dels trets més característics de la seva identitat lingüística era l'ús de l'*alifaf*, textos en romanç escrits en alfabet àrab. Així mateix, els jueus feien servir l'hebreu de manera molt excepcional, i produïen textos aljamiats. A banda d'aquestes comunitats, no s'ha d'oblidar la presència de minories arribades d'altres llocs que van poder contribuir, amb les seves particularitats lèxiques, a matisar el complex panorama lingüístic de l'Aragó medieval.

Cal advertir, però, que el multilingüisme no afecta de la mateixa manera a tot el territori ni a tot el període considerat. A la cancelleria reial es va institucionalitzar i generalitzar l'ús del català i de l'aragonès, sobretot més enllà de la segona meitat del segle XIV; de fet, fins els propis monarques de la Corona utilitzaven les dues llengües en actes públics i documents, però no es tractava d'una qüestió arbitrària, sinó que tenia un clar component simbòlic.¹

---

1 González-Ollé (2010) ha assenyalat com la utilització d'aquestes llengües tenia uns usos molt concrets. Tal i com es pot testimoniar a través de la documentació, Pere IV

S'ha parlat freqüentment del bilingüisme de la cancelleria reial, tot i que és un terme que s'ha d'emprar amb força cautela, ja que l'ús de diverses llengües per part dels escrivans consistia en el coneixement d'una llengua apresada de manera espontània, una llengua romànica per a la comunicació ordinària, i d'una altra per tal de ser escrita, com el llatí usat per a la lectura en veu alta i la recitació litúrgica.

A l'hora d'enfrontar-nos a un manuscrit medieval, hem de deixar a banda la idea que es tracta d'un reflex de la llengua oral, ja que la realitat esdevé molt més complexa. El romanç usual en la documentació medieval és una convenció, és a dir, una llengua adquirida per tal de ser escrita que no reflecteix de manera exhaustiva la llengua oral, tret de comptades ocasions. Aquest tipus que trobarem a l'escriptura s'anomena amb el mot tècnic d'*scripta* i és la que es manifesta en documents i textos oficials de l'edat mitjana.

2. Orígens de la llengua catalana al Matarranya

La primera llengua de la qual es posseeix documentació d'aquesta zona de la província de Terol és la ibèrica, que coneixem a partir de dues inscripcions dels poblats de Queretes i Calaceit (segles III i I a.C., respectivament). A partir del segle I aquests territoris van ser conquerits pels romans i, en conseqüència, per un nou idioma. Com ja s'ha advertit —de la mateixa manera que va ocórrer a la resta d'Aragó—, la llengua que va predominar fins al segle VII va ser el llatí, tant en el plànol oral com en l'escrit; en els segles posteriors va ser exclusiva en la redacció de manuscrits, a excepció de la minoria jueva, que va mantenir l'hebreu en l'escriptura i la litúrgia (juntament amb l'arameu) com a llengua de culte i ritual. La influència lingüística dels pobles germànics, que envaïren la Península al segle V, sobre el llatí que es parlava en aquesta zona va ser escassa; com va passar a d'altres llocs, l'empremta germànica s'aprecia sobretot en

---

«el Cerimoniós» a principis del seu regnat l'any 1336 tenia l'aragonès com a llengua habitual, tot i que així com avança el segle va fer que la llengua predominant de la seva cancelleria fos el català. Aquest fet fou motivat, en primer lloc, per un canvi d'orientació en la seva política mediterrània, i, en segon lloc, per la influència que exercí la cancelleria que, a partir del segle XIV, va prendre el català com a llengua habitual.

l'onomàstica: *Berenguer, Guillem, Ramon*, etc. És, tanmateix, durant aquests anys de dominació quan el llatí escrit i parlat —o llatí vulgar—, comença a mostrar notables divergències.

Amb la invasió musulmana d'aquesta zona, s'inicia un procés de substitució del llatí per l'àrab durant els primers anys del segle VIII, que culmina amb la plena arabització durant el segle XI. El llatí clàssic seguirà vigent entre la minoria cristiana com a llengua de culte i ritual mentre es generalitzava l'ús de la variant dialectal andalusí de l'àrab.

El seu influx es manifesta en la toponímia, com s'observa a *Beseit, Calaceit, Massalió* o en alguns accidents geogràfics, com els rius *Matarranya* i *Algars*. De la mateixa manera, en la llengua actual es conserven veus d'arrel àrab, com ara *algorfa, aufàbiga, safanòria* o *madalap*.

La llengua parlada pròpia de la zona és el català, amb certes particularitats que li confereixen personalitat; més enllà dels límits d'aquesta comarca, hi trobem certa dispersió d'isoglosses entrecruades en algunes localitats del Baix Aragó, al voltant de la conca del riu Mesquí (Aiguaviva, la Codonyera, la Ginebrosa, Bellmunt, Torrevilella, la Canyada de Beric i la Sorollera), com a herència del català preliterari i de l'aragonès que hi arribà amb els repobladors. Al seu torn, el límit amb el castellà esdevé abrupte i obvi a la zona veïna d'aquesta part del Baix Aragó. Al sud del Matarranya, la frontera lingüística determina la línia que separa Aragó i la Comunitat Valenciana, però només en el tram més septentrional d'aquest límit administratiu torna a coincidir amb el lingüístic, a l'alçada de la localitat de la Font de la Figuera a la comarca de la Costera, ja a la província de València.

El possible origen de la llengua catalana en aquesta comarca hauria de buscar-se en la repoblació duta a terme pels cristians que van arribar del nord a partir del segle XII, probablement la majoria procedents dels Pirineus.² Les terres de l'Algars i del Matarranya, un cop assolida la reconquesta el 1169 per Alfons II, foren annexades al regne aragonès i repoblades per catalans; de fet, les característiques del dialecte parlat en

---

² Del Pallars i la Ribagorça, majoritàriament, tal com indica Quintana (2008-2009: 34-43), ja que *Pallars* i *Pallarès* són cognoms molt abundants en aquesta zona.

l'actualitat procedeixen del català preliterari, portat per la immigració de cristians que determinarien la substitució de la llengua àrab. La ubicació marginal i extrema i l'aïllament del territori, oferirien l'explicació del manteniment d'alguns dels arcaïsmes i peculiaritats de la varietat local que s'hi conserva.

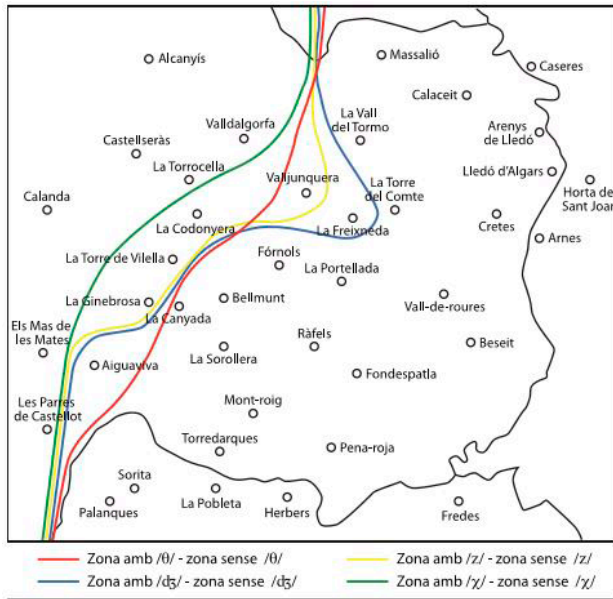

Fig. 1. Isoglosses significatives que delimiten la frontera lingüística entre el català i el castellà. Font: Rafel Fontanals (1981: 240).

La frontera lingüística actual que separa el català del castellà passa per les poblacions de Faió, Nonasp, Favara, Maella, Massalió, la Vall del Tormo, Valljunquera, la Codonyera, Torrevilella i la Ginebrosa fins Aiguaviva. Tot i que no es poden donar dades fiables sobre aquesta frontera lingüística fruit de la reconquesta, és cert que existeixen topònims catalans entre l'actual i el riu Martín, de la mateixa manera que hi ha documentació antiga d'aquesta llengua en poblacions veïnes on avui es parla espanyol. Malgrat el desconeixement que es té sobre aquest assumpte, és molt probable que durant la conquesta cristiana aquesta zona estigués sotmesa al trànsit de llengües en un primer moment i que cadascuna d'elles, català i aragonès, s'imposessin en una banda o l'altra del territori.

Si tenim en compte els manuscrits conservats, és a partir del segle XIII quan comença a generalitzar-se l'escriptura en romanç, ja que penetra en la cancelleria reial i comença a usar-se per a l'intercanvi diplomàtic. Alguns historiadors donen com a data exacta per aquest fet els volts de 1270, any en què es van elaborar les principals col·leccions diplomàtiques d'Aragó. Per tant, caldria posar en relació aquesta data amb algun tipus de manament reial o decisió corporativa, que s'insereix en el procés de creació d'un notariat laic controlat pels consells i per la monarquia, procés que estava tenint lloc en les mateixes dates i que implicava l'exclusió dels clergues —més avesats a escriure en llatí— que eren els que solien redactar els textos fins aleshores (Tomàs, 2013).

La configuració dels trets idiomàtics de la *scripta* degué tenir lloc en aquestes dècades de finals del segle XIII i va suposar una tasca de selecció progressiva d'unes determinades formes ortogràfiques, lèxiques, morfològiques o gramaticals en detriment d'altres que es consideraven vulgars o foranes. Un procés que conduí, a partir dels primers textos, a una llengua bastant inestable, ja que la influència de les llengües veïnes era intensa i es percebia una considerable diversitat dialectal. No és fins al primer terç del segle XIV quan es pot parlar d'una llengua notarial homogènia en tot el Regne, diversitat que, un cop normalitzada, es fonamentà durant gairebé un segle i mig (cf. Aliaga/Giralt/Moret, 2016: 406).

Tanmateix, la documentació en llengua vernacle de la zona datada durant el segle XIII és més aviat minsa, el català apareix en fragments de textos redactats en llatí, en topònims, antropònims o, escadusserament, en algun mot, tot i que aquest fet no implica que en l'àmbit oral fes segles que la culta ja no s'utilitzés.

No és fins al segle XIV quan el romanç s'imposa amb força al llatí com a llengua escrita, i així ho demostren els textos conservats en els arxius de diferents poblacions del Matarranya, la major part dels quals estan redactats en català. A partir de la instauració dels Trastàmara, amb el compromís de Casp l'any 1412, s'inicia un procés de castellanització de tot Aragó i, en conseqüència, de substitució de l'aragonès i del català en la redacció de documents oficials. La llengua catalana ara ja no rivalitza únicament amb el llatí, que mai no va deixar d'utilitzar-se en l'escriptura, sinó que a més haurà de fer-ho amb el castellà.

3. La llengua de la documentació

Malgrat les múltiples cremes d'arxius que es produïren amb anterioritat a la primera meitat del segle xx, l'actual comarca del Matarranya conserva un ric patrimoni documental baixmedieval. Potser les localitats que millor han conservat les seves fonts manuscrites són Fondespatla, Calaceit, la Fresneda o Massalió,³ en altres municipis, en trobem algunes que foren part de col·leccions particulars (cf. Lombarte/Moret, 1989: 553-558), però són fons dispersos que no constitueixen un corpus coherent ni tan sols unitari.

Va ser Santiago Vidiella l'any 1896 qui va alertar sobre l'existència de manuscrits medievals en aquesta llengua, en concret a la població de Calaceit. En la seva col·lecció personal, sembla ser, es conservaven diversos originals procedents del Baix Aragó (veg. Laliena, 2009: 11 i 65), i, entre els anys 1907 i 1909, es reproduïren alguns textos en català conservats a les poblacions de Pena-roja i la Torre del Comte, que, sota la seva direcció, es publicaren al *Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón*, alguns dels quals estaven datats ben entrat el segle xvii.

Als anys vuitanta del segle passat, un equip d'arxiviers del Govern d'Aragó (veg. Aguirre/Moles/Abós, 1983) va catalogar la documentació que existia en aquestes poblacions, i part d'aquests manuscrits van ser estudiats, des d'un punt de vista lingüístic, dècades més tard per un equip d'investigadors de la Universitat de Saragossa.⁴ Ara per ara hi podem accedir fàcilment gràcies a un projecte del govern aragonès, *DARA- Documentos y Archivos de Aragón*,⁵ a través del qual s'ha creat un portal d'Internet on podem trobar manuscrits aragonesos digitalitzats, en general, i del Matarranya, en particular. Aquestes accions dutes a terme, la

---

³ Cal assenyalar que també els arxius d'Alcanyís i l'Històric Provincial de les Terres del Ebre (Tortosa) custodien bastanta documentació sobre algunes poblacions del Matarranya.

⁴ Arran del projecte «La lengua catalana en el Bajo Aragón. Diacronía y variación lingüística en documentación medieval y moderna» que va concedir el Ministerio de Ciencia y Tecnología l'any 2001, dirigit pels professors M. Rosa Fort i J. Giralt, així com una tesi doctoral adscrita a aquest projecte, confegida per M. T. Moret, *Documentació notarial aragonesa del segle xiv escrita en català. Edició i estudi grafemàtic*, l'any 2010, que incloïa manuscrits d'aquesta zona.

⁵ <<http://www.dara-aragon.es>>.

catalogació d'una banda, i els distints estudis filològics de l'altra, han permès donar a conèixer una mica millor les llengües que van fer servir els notaris en la redacció dels seus instruments.

Els arxius matarranyencs acullen manuscrits datats entre els segles XIII i XVIII, d'origen notarial o eclesial, la majoria dels quals es conserven en suport pergamí. Si bé actualment la realitat lingüística d'Aragó és oficialment monolingüe, sembla que no va ser sempre de la mateixa manera, si més no així ho demostren els textos d'origen administratiu que s'hi han preservat. La llengua emprada en l'escriptura durant els segles de l'edat mitjana estaria, possiblement, molt influenciada pel bilingüisme institucionalitzat de la cancelleria reial d'Aragó, que va generalitzar l'ús del català i de l'aragonès en aquests territoris.

El document més antic en català conservat a la zona és de l'any 1321; al segle XVII, tanmateix, encara se'n poden trobar en aquesta llengua vernacle, en concret en un protocol de Fondespata de 1628, propietat del notari Salvador Cerdán, tot i que no està escrit íntegrament en català.

El documents medievals que es conserven en aquests arxius, des del punt de vista gràfic, ens ofereixen una ortografia força unitària que poc difereix de la d'altres zones d'Aragó més allunyades. A tall d'exemple, aportem alguns dels trets més significatius.

Sol utilitzar-se de manera general la *l* per a la representació de la palatal, sobretot a principi de mot: *larg*, *lexar*, *loch*, *logar*, *Luca*; al final: *consel* - *conçel*, *el*, *Ribol* - *Ripol*; entre vocals: *pubiles* - *pubilles*; o entre vocal i consonant: *aquels*. Pel que fa a la realització de les palatals, mentre que en algunes zones d'Aragó (sobretot al nord), durant aquest període encara trobem la distinció entre *-ll-* i *-lly-* (i variants *-yl-*, *-yll*, etc.) per a diferenciar les dues solucions procedents del llatí, derivades de *-LL-* i dels grups *C'L* y *LY*, sembla ser que en aquesta àrea estava pràcticament resolta al segle XIV, segons les dades que ens ofereixen aquests documents; tanmateix, encara s'hi adverteixen alguns casos esporàdics de vacil·lació gràfica en representar-los: *conseyl* - *conseyll*, *Carboneyl*, *davayll*, *vuyll*, *vuyll*, que no necessàriament responen a raons etimològiques.

Pel que fa a l'escriptura de la palatal nasal, s'hi adverteix força varietat, però amb les grafies esperables tenint en compte l'època en què ens situem: *n* (*Alcaniz* - *Alcaniç*, *engan*), *ny* (*Alemanys*, *estranyes*) o *yn* (*juyn*,

meynscaps). L'ús de *g* davant *e-i*, i de *j* davant *a-o-u*, és també general, tot i que s'hi palesen alguns exemples en què es manifesta la confusió: *jutgada*, *ajen* o *enjenrats*.

Des del punt de vista fonètic, s'anoten determinades peculiaritats gràfiques que poden oferir-nos dades sobre un tipus de pronúncia determinada, com l'ús pràcticament exclusiu del manteniment de la *-r* final al singular: *ajudar*, *valer*, *tudor*, *Fuster*, tot i que no al plural: *bestiàs*, *logàs*, *singulàs ~ singullàs*, *consseyllés*, *dinés*, *volentés*, *peytés*, *primés*, *abitadós*, *compradós*, *esdevenidós*, *marmesós* o *plegadós*. Els casos de *ch*, per tal de representar el fonema palatal africacat són també abundants: *Cherta*, *perche*, *Sanchís*, *Sancho*, i enmig de mot hi advertim també *g*, en el cognom *Pugvert*, o a final de paraula, *mag* 'maig' o al topònim *Munt-rog*. És, així mateix, freqüent l'oscil·lació gràfica per a la representació de les sibilants, que pot denotar indicis clars de neutralització de dos fonemes, com ocorre a la actualitat: *cosseyllés*, *dissensió*, *pasat*, *pasats* o *sensal*, únicament una petita mostra dels molts exemples que s'hi poden trobar.

Fig. 2. Privilegi de fra Alfonso Rodríguez, comanador de Calaceit, sobre les peïtes de la vila de Calaceit. Pergamí núm. 10 de Calaceit. Notari Domingo Matheu. Calaceit, 21 d'abril de 1358.

Sie manifesta cosa a tots com nós en Matheu Muntayna et Lorenc Vidal, jurats del loch de Calaceyt de l'an present, axí com a cullydós et plegadós de les peytes et gites en lo dit loch de Calaceyt, gitades axí als veyns

com als teratinens dels béns que han dins la vila et terme del dit loch de Calaceyt, et per lo poder a nós donat en lo dit juradesch et ofici, et per plegar, colyr et levar les peytes que gitades són en l'an present als avers et béns dels dits veyns et teratinens per lurs béns per sou et per libra, segons que-s demostre seynaladament lo dit poder a nós donat a plegar et levar les dites peytes del dit an present, et a vendre los dits béns dels dits hòmens, veyns, teratinens per lurs peytes seynaladament en un establiment treyt en forma pública, consignat de pròpria mà de Lorenc Vidal, notari públich del dit loch de Calaceyt, el tenor del qual dit establiment és jus la forma sigüent [...]

Com esdevé general al dialecte occidental (tret d'algunes zones com la Ribagorça), hi trobem la restitució de la *-n-* etimològica en els plurals de les paraules planes acabades en *-e*: *hòmens*. El grup final *-nt* dels gerundis es redueix a *-n*, com ocorre en la pronúncia actual del català: *aparan, contan, estan, havén - avén, jaén, sién, tenín, vellén*; i en posició final les sordes intervocàliques, quan es troben en posició final o davant de *-s*, apareixen en aquests documents assenyalant una sonoritat: *pod, salvedad, tod o voluntad*.

Possiblement entre els trets morfològics més rellevants, com s'observa en la varietat actual, l'article habitual és el derivat del llatí *ĪLLU* > *lo, los*, tot i que també apareixen les solucions reforçades *el* i *els* (*ells*). Aquest *lo* davant de l'indefinit pronominal *u(n)* es transforma en *la* per dissimilació, fenomen molt freqüent en època medieval i moderna i que encara es pot sentir avui en dia. En relació a l'article personal, cal assenyalar que són d'ús general les formes procedents de la contracció dels vocatius *DŌMĪNE* > *en* i *DŌMĪNA* > *na* (DECat III, 179a), amb el caràcter dignificant que li era propi: *en Salvador Miralles, en Domingo Poma*, etc., tot i que al costat d'aquest tractament apareix també el propi de l'aragonès *don*: *don Pere d'Oteyça, don Garçia López, don Pedro de Luna*, entre d'altres.

Els possessius distingeixen entre les formes àtones, *mon, ma, ton, ta, son, sa*, etc. i les tòniques, *meu, mia, teu*, etc. i l'ús de *lur* és prou freqüent en aquest tipus de documentació. Quant als demostratius, la triple gradació que perviu en el català del Matarranya no es manifesta en els documents del segle XIV; *aqueix* apareix de manera escadussera i existeix l'alternança entre les formes plenes, *aquest, aquesta*, etc. i les simples, *esta, estos, estes*, etc. Aquest ús indistint d'unes i altres era força habitual en tot el català antic. En relació als pronoms febles hi ha una clara preferència per les formes plenes: *me, te, se, nos, vos, lo, la, los, les* i *ne*.

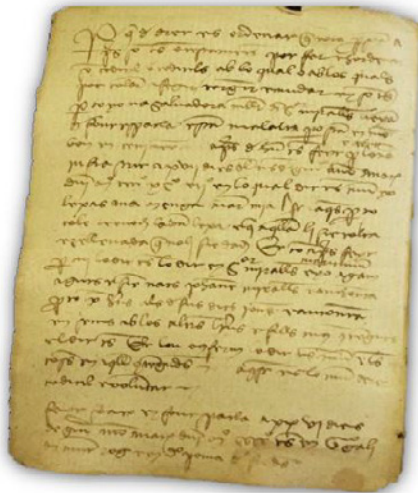

Fig. 3. Codicil testamentari de Salvador i Salvadora Miralles a favor dels seus néts Joanet i Antònia. Arxiu Municipal de Fontespatla. Protocol 281.2, foli 3v. Notari Domingo Thomàs. Fontespatla, 26 de gener de 1400.

Perquè de dret és ordenat que tota persona après son testament o testaments pot fer e hordenar son codicil o codicils, ab lo qual o ab los quals pot tordre, afegir, coregir e mudar en son testament, per ço yo na Salvadora, muller d'en Salvador Miralles, veyna de Fontespatla estan malalta però estan en mon bon enteniment e après de hun testament feyt e rebut per lo notari infrascrit, a xvii dies del mes de giner, anno a Nativitate Domini m^occc^oxc^ovii^o, en lo qual dit testament meu yo lexàs a na Orença, mare mia, l sous iaqueses per ço tolc e revoch la dita lexa e que aquella li sie tolt e rellevada que no li sie dada. E com après feyt per mi lo dit testament, lo dit en Salvador Miralles, marit meu, e yo agam aguts e sien nats Johanet Miralles e Anthoneta, per ço lex hereus als desús dits Joanet e Antoneta ensems ab los altres hereus e fills meus continguts è-l dit testament. Et lou e confirm lo dit testament meu e les coses en aquell contingudes. Aquest és lo meu derer codicil e voluntat.

Feyt fo açò en Fontespatla a xxvi dies de giner, anno a Nativitate Domini m^occcc^o. Testimonis Guillemó Galí, de Munt-rog, e en Domingo Poma, de Fredes.

És molt probable que sigui la morfologia verbal on es manifesta millor la variació dialectal. Per exemple, a la tercera persona és freqüent la desinença *-e* (*aje*, *avie*, *façe*, *plaurie*); es documenta, igualment, algun cas de subjuntiu amb la desinença *-on*, pròpia d'algunes zones del català nord-occidental (*guànyon*, *púgon*), encara que prevalen les formes amb *-en* (*sien*, *haien* o *puxen*).

Pel que fa al lèxic, parlar de dialectalismes o de paraules pròpies de la zona sembla complicat, si es té en compte que ens trobem davant d'un llenguatge jurídic i, per tant, amb veus que formen part del que es coneix com a llenguatge tècnic o d'especialitat. Al costat dels mots i dels girs més especialitzats s'observa l'alternança amb d'altres més propers a la quotidianitat, sobretot en els inventaris, els testaments o els codicils que s'hi conserven. Cal posar de manifest que el llenguatge jurídic està marcat per una temàtica específica, el món del dret, uns usuaris concrets i unes situacions de comunicació determinades, el punt de partida de les quals és la llengua estàndard. Nogensmenys, malgrat aquesta rigidesa estructural, sovint aquest ventall de veus ha passat a formar part de la llengua més habitual, com el mot *alifara* 'invitació a menjar o beure després de la signatura d'un contracte de compra o venda', *depòsit* o *dipòsit* 'declaració en un judici', *delma* o *delme* 'desena part dels fruits que es donaven com a tribut a l'església o a una altra entitat', *pensió* 'pagament periòdic fixe pels serveis prestats', *protest* o *protestació* 'acció de protestar', *cisa* 'impost que es cobrava per algunes mercaderies, llevant-ne una part del pes o mesura'.

Són freqüents els termes que fan referència a les persones d'un tracte o d'un pacte, com ara *marmessor* 'persona encarregada de complir la voluntat del testador' o *testimoni*; els que tenen a veure amb els instruments que en confegien, *àpocha* 'document que acredita haver cobrat un deute' o *censal* 'pensió anual que es paga a una persona i als seus successors en virtut d'un capital rebut'. També els relatius als membres de les antigues universitats o consells, *alcayt* 'governador encarregat de la custòdia i règim d'un castell o una presó', *lochtinent* 'segona persona en autoritat', *jurat* 'cadascun dels membres de les antigues universitats o consells municipals', *paer* 'membre del consell municipal a l'edat mitjana', *prohòmens* 'homes respectables' o *veguer* 'magistrat de la jurisdicció, el qual depenia directament del rei i administrava la justícia civil i criminal d'un districte o comarca'; o bé els que fan referència a determinades funcions, com *corredor públic*, 'persona encarregada d'anar per la ciutat o la vila i realitzar pregons, avisos, etc.', *trompeta* 'pregoner' o *vedaler* 'guardià d'un lloc'.

Malgrat la recurrència de fórmules notariales estereotipades, que determinen els usos lingüístics d'aquests instruments, aquest tipus d'escriptures van ser un mitjà de penetració i de consolidació d'abundants cultismes en la llengua popular; s'observa en expressions del tipus: *per amor*

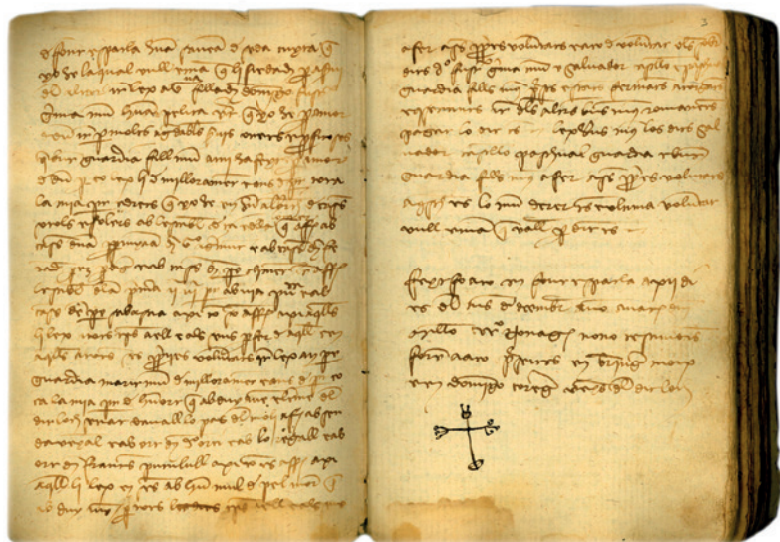

Fig. 4. Testament de Dominga, muller de Pere Guàrdia i veïna de Fondespatla. Arxiu Municipal de Fondespatla. Protocol 281.1., foli 1r-3r. Not. Domingo Thomàs. Fondespatla, 12 de desembre de 1399.

de (de Déu, del dit consell, etc.) ‘atenent a alguna cosa o a algú’, *de çel tro en abís* ‘expressió usada per tal de determinar els límits de la terra que es comprava o s’arrendava’, *ser franc* ‘lliure, exempt’, *ser cert* ‘certament, de veritat’, *fer fe* ‘certificar’ o *a ull* ‘sense comptar ni mesurar, tot calculant per la vista el conjunt’, etc.

És molt possible que, de la totalitat d’aquest tipus d’escriptures, les més interessants siguin els béns —la tipologia documental més apropiada per aproximar-se a la realitat material que acompanyava les persones—, la funció de les quals era facilitar el repartiment de les seves possessions entre els hereus. L’arxiu de l’Ajuntament de Fondespatla custodia un fons ben interessant de protocols notariais a partir del segle XIV, del qual reproduïm un petit fragment a continuació, en el qual part de l’herència és la vestimenta d’home i dona: *gonela de camelli* ‘gonella’, peça de vestir de llana que portaven homes i dones i es componia d’un cos i de faldilla llarga’, *fasset* ‘gibó que es portava sota l’armadura’, *fopa* ‘túnica llarga i folgada que

portaven homes i dones damunt la gonella', *grimeu* 'peça de vestir', *capa* 'roba de llana i de fil llarga fins prop dels peus, oberta per davant i sense mànigues', *sàvena de seda cuyta* 'mocador amb què les dones es cobrien el cap i les espatlles', *peleça* '*pellissa*, abric rústic confeccionat amb una pell de cabra o d'ovella amb pèl o llana' o *pena* 'porció de pell que servia com a folradura'. Aquest llegat incloïa, a més, armes i indumentària de guerra: *broquer* 'escut', *ballesta*, *mandret* 'espasa d'una mà', *cervellera* 'casc de ferro', *lança*, *punyal ab huna corega* 'punyal amb corretja'; així mateix, béns materials: *alberch de cases*, *sòtols e solers amb l'estable*, 'solars', etc., o els pagaments corresponents realitzats que asseguraven les misses d'aniversari dels difunts:

[...] Item lex la mia capa ab pena, la millor que he, a na Dominga, muller d'en Paschual Guàrdia, fill meu per amor de Déu. Item lex dues gonelles de camellí e hun grimeu que yo he als fills de dona Fustera, muller d'en[...] per amor de Déu. Item lex a na Dominga, muller d'en Domingo Vallès, huna gonella blava que yo he levat, emperò l'argent que y he per amor de Déu. Item lex a Salvadora, filla d'en Salvador Castelló, nora mia, huna capa de Gant que yo he, la qual vull e man que li sie dada en lo dia e temps de ses núbtries per amor de Déu, e si ella morie, ço que Déus no vulle, vull e man que sie venuda, e lo preu que se trobarà sien-ne dites mises per la mia ànima. Item lex a santa Maria de Fontespatla huna *sàvena de seda cuyta* que yo he, la qual vull e man que li sie dada per a serví del altar. Item lex a Guillemma, filla de Domingo Fuster, germà meu, huna peleça part que yo he per amor de Déu. Item per molts agradables servís onrets e profitosos que Bernat Guàrdia, fill meu, a mi ha feyt e per amor de Déu, per ço lex-li de millorament e ans de part tota la mia per a drets que yo he en hun alberch de cases, sòtols e solers ab l'estable de çà dellà lo carer que afronta ab cases de na Perpinyana, d'en Guillemó de Mur e ab cases d'en Ferand Pérez Perdiguer e ab cases d'en Pero Climent [...]

4. Consideracions finals

Les circumstàncies històriques esdevingudes en aquesta zona de la província de Terol van afavorir la presència de diferents llengües, en particular la de la llengua catalana que és la que ha perviscut fins als nostres dies; llengua que va gaudir de certa consideració social durant tota l'edat mitjana i que no va ser d'ús únicament oral, sinó que també va ser emprada, junt a l'aragonès, per la cancelleria i per la seva administració.

La zona del Matarranya conserva un ric patrimoni cultural, del qual cal destacar els seus fons documentals, la major part dels quals, encara

inèdits, resten a l'espera que els estudiosos dels diferents àmbits del saber s'hi apropin i els donin a conèixer. Dels seus manuscrits, malgrat el marcat formulisme que presenten, se'n desprenen dades força interessants que permetran donar a conèixer usos lingüístics d'un tipus de discurs, en particular, i el camí que va seguir la llengua escrita en aquesta zona, en general. I és que les escriptures d'altres èpoques són, sense cap mena de dubte, el millor mitjà de què disposem per endinsar-nos en el passat d'un poble i de la seva llengua.

5. Referències bibliogràfiques

- AGUIRRE, Francisco Javier / MOLES, Carmen / ABÓS, María Pilar (1983): *Catálogo de los Archivos Municipales Turolenses (II), Tronchón, Fuentespalda, Cantavieja, Peñarroya de Tastavins, La Fresneda*, Instituto de Estudios Turolenses de la Excma. Diputación Provincial de Teruel / CSIC.
- ALIAGA, José Luis / GIRALT, Javier / MORET, María Teresa (2016): «Tres hitos en la historiografía de las lenguas minoritarias de Aragón». HORNO, María del Carmen / IBARRETXE-ANTUÑANO, Iraide / MENDÍVIL, José Luis (coord.): *Panorama actual de la ciencia del lenguaje: primer sexenio de Zaragoza Lingüística*. Zaragoza: Prensas de la Universidad de Zaragoza, p. 403-427.
- GONZÁLEZ-OLLÉ, Fernando (2010): «Actitudes lingüísticas de los reyes de Aragón». *Baxar para subir. Colectánea de estudios en memoria de Tomás Buesa Oliver*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico / Excma. Diputación de Zaragoza, p. 85-110.
- LALIENA, Carlos (2009): *Sistema social, estructura agraria y organización del poder en el Bajo Aragón en la Edad Media (Siglos XII-XV)*. Teruel: IET.
- LOMBARTE, Desideri / MORET, Hèctor (1989: 553-558): «Característiques del català d'un document del segle xv redactat a Pena-roja de Tastavins (Matarranya)». FERRANDO, Antoni (coord.): *Historia de la llengua*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- QUINTANA, Artur (2008-2009): «La lengua catalana en el Bajo Aragón», *Rolde: Revista de cultura aragonesa*, 127-128, p. 34-43.
- RAFEL FONTANALS, Joaquim (1981): *La lengua catalana fronteriza en el Bajo Aragón meridional. Estudio fonológico*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- TOMÁS, Guillermo (2013): «En cathalan e en aragonés e en part en golgota: lengua y sociedad en el Aragón bajomedieval». Conferència inèdita organitzada pel Departamento de Historia Medieval, Ciencias y Técnicas Historiográficas y Estudios Árabes e Islámicos de la Universitat de Saragossa.